

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 332.3

А. А. Клименко,
К. О. Глотова,
А. Р. Ванієва

ІМПЕРАТИВИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті розглянуто основні пріоритети у сфері сільськогосподарського землекористування. Наведено фактори, які сприяють порушенню науково обґрунтованих принципів землекористування і можливості зонування території. Надано статистичні дані стосовно продажу орендних прав на земельні ділянки сільськогосподарського та несільськогосподарського призначень. Обґрунтовано необхідність впровадження стратегії адаптації законодавства щодо використання та охорони земельних ресурсів. Окреслено причини деградації земель.

Ключові слова: екологізація землекористування, євроінтеграція, деградація земель, зонування території.

Summary. The article considers the main priorities in the field of agricultural land use. The factors contributing to the violation of scientifically grounded principles of land use are given. Statistics on sales of leasehold rights to agricultural and non-agricultural land plots are provided. The necessity of implementation of the strategy of adaptation of legislation on the use and protection of land resources is substantiated. Grounds for degradation of land are outlined.

Key words: ecologization of land use, eurointegration, land degradation.

Постановка проблеми В умовах сучасної економіки актуальним стає питання нестабільності природного середовища. До умов сталого розвитку системи землекористування додається також умова стійкості самого природного середовища, адже в умовах нестійкості будуть відбуватися не прогнозовані події, що не враховуються у процесі прийняття рішення щодо зміни системи землекористування, що буде призводити до постійної потреби в її зміні і, як наслідок, неефективного використання капіталу.

Іншою особливістю землекористування певних територій є їх мала інтенсивність виробництва. Вони вимагають значних розмірів земельних ділянок для організації ефективного землекористування, тому знаходяться в декількох ландшафтах, а іноді і на декількох водозбірних площах. Ця особливість землекористування вимагає зонування території з урахуванням ландшафтів, забезпечуючи для кожного суб'єкта особливий режим використання земель.

Інтенсивне використання земельних угідь без дотримання відповідних правил агротехніки призвело до того, що, хоча Україна й володіє найродючішими землями, на сьогодні цей ресурс піддається деградації та опустелюванню. Відомо,

що антропогенні фактори здатні суттєво посилити свій вплив на стан земельних угідь та знизити їх еколого-економічний стан. Тому планування екологобезпечного землекористування має бути обов'язковим для всіх суб'єктів землекористування, адже воно є важливим у процесі формування й реалізації цілей і стратегій розвитку землекористування та координації соціально-економічного розвитку країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною та методологічною основою дослідження напрямів екологізації землекористування є основні положення, викладені у роботах вітчизняних та зарубіжних фахівців, серед них: О. С. Будзяк, В. М. Будзяк [5], Н. Ю. Малевич [1], І. В. Кошкालда [3], О. О. Ракоїд [4] та ін.

Метою статті є визначення основних напрямів реалізації екологічних імперативів у процесі виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Пріоритетним напрямом сучасного розвитку вітчизняного аграрного сектору за умов інтеграції України до європейського економічного простору має бути цілеспрямований перехід на модель екологізбалансованого розвитку, що спиратиметься

© А. А. Клименко, К. О. Глотова, А. Р. Ванієва, 2018

Бібліографія ДСТУ:

Клименко А. А. Імперативи екологізації землекористування в Україні / А. А. Клименко, К. О. Глотова, А. Р. Ванієва // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. — 2018. — № 4 (44). — С. 66–70.

References (APA):

Klymenko, A. A., Hlotova, K. O., Vanieva, A. R. (2018). *Imperatyvy ekolohizatsii zemlekorystuvannia v Ukraini* [Imperatives of environmentalization of Ukrainian land use]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu*, 4 (44), 66–70 (in Ukr.).

на досягнення економічних, соціальних та екологічних ефектів. Це зумовлює необхідність досягнення стратегічних напрямів діяльності, які мають бути спрямовані на радикальне вдосконалення методів і способів аграрного виробництва. Під час переходу сільськогосподарських підприємств на екологічні методи господарювання до основних пріоритетів у сфері землекористування відноситься не тільки створення умов для відновлення родючості ґрунтів, а й впровадження нових обмежень техногенного навантаження на агро-екосистеми.

Для забезпечення стабільного розвитку екобезпечного сільськогосподарського виробництва доцільною є розробка цільових державних програм з екологізації аграрної галузі, спрямованих на досягнення ресурсозбереження й підвищення якості сільськогосподарської продукції та навколишнього середовища. Розвиток природоохоронної діяльності й екобезпечного сільськогосподарського виробництва на території України має ґрунтуватися на принципах САП (Спільної аграрної політики), що реалізується нині в країнах ЄС [1].

На сьогодні виникла необхідність в більш детальному вивченні екологічних факторів, що визначають відповідність використання земель та їх планове розміщення, що не приводить до виснаження ландшафтів. Результатом таких досліджень має стати систематизація земельних ресурсів за ефективністю їх використання і, як наслідок, зонування території. Це призведе до встановлення ефективного і безпечного для навколишнього середовища землекористування. Зонування території дозволить:

- оптимізувати структуру земель;
- впорядкувати межі землекористування відповідно до ландшафту;
- перерозподілити земельні ресурси на базі сучасних науково-технічних досягнень;
- завершити земельну реформу в Україні.

У процесі зонування території необхідно виділити два типи зон: перший — з особливими умовами використання земель у зв'язку із забезпеченням безпеки експлуатації існуючих об'єктів і екології, другий — територіальні зони, що використовуються для планування організації раціонального землекористування.

За даними Держгеокадастру, станом на червень 2018 року до ДЗК внесено інформацію про офіційно встановлені адміністративні межі 803 населених пунктів — це 2,8 %, з-поміж 28 670 в Україні (за даними Державної служби статистики України), включаючи міста обласного та районного значення, селища міського типу та сільські населені пункти. Серед всієї кількості населених пунктів, адміністративні межі яких зареєстровано в ДЗК, 216 розташовано в Житомирській, 116 — у Волинській та 106 — у Львівській областях (відпо-

відно 26,9 %, 14,4 % та 13,2 %). Причиною низької реєстрації меж населених пунктів у ДЗК є неподання відповідної інформації від органів місцевого самоврядування.

Так, для всіх міст обласного значення межі визначено у 9 областях (Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Рівненська, Сумська, Херсонська, Хмельницька, Чернівецька, Чернігівська). Області, де межі визначено для найменшої частки міст обласного значення, — Донецька, Івано-Франківська та Полтавська (відповідно 18 %, 17 % та 17 %).

Для всіх сільських населених пунктів межі визначено у 7 областях (Закарпатська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська); найменшою їх частка є у Львівській, Харківській та Миколаївській областях (відповідно 10 %, 13 % та 16 %) [2].

В Україні питання екологізації землекористування посідає надзвичайно важливе місце. У схваленій Концепції боротьби з деградацією земель та опустелюванням відмічено, що внаслідок деградації земель вміст гумусу у ґрунтах України зменшився на 0,22 % і становить 3,14 %. Щорічні втрати гумусу в орному шарі становлять 0,65 т на гектар [3]. За оцінками FAO, майже 25 % земель світу є сильно деградованими, і лише 10 % перебувають у стані покращення, решта — помірно деградовані або продовжують деградувати [4]. Поширення деградаційних процесів по всій території держави зумовлено як необґрунтовано високим рівнем її освоєння (71 % території держави — землі сільськогосподарського призначення), так і порушенням науково обґрунтованих принципів землекористування. До них відносяться такі фактори:

- недотримання сівозмін,
- зменшення обсягу внесення органічних добрив,
- недостатність нормативно-правового забезпечення,
- незавершеність процесу інвентаризації земель тощо.

Внаслідок такого землекористування близько 57,5 % території охоплено ерозійними процесами, 20 % — забруднено, 12 % — зазнає підтоплення тощо. Це створює загрозу стосовно збереження екологічних функцій ґрунту, ґрунтового біорізноманіття, якісному стану земель, продовольчій безпеці держави і підвищує ризик забруднення ґрунтів та рослинної продукції, а також створює несприятливу екологічну атмосферу для здоров'я населення.

Нині для впровадження заходів з екологізації землекористування потрібна модифікація світогляду, нові ідеї, засоби, які сприятимуть відтворенню земель, ґрунтів та й природи в цілому. Досить актуальним, своєчасним та дієвим в цьому плані

для України є досвід європейських країн. В умовах євроінтеграції, як провідної тенденції сучасного розвитку України, принципи екологізації землекористування доцільно вибудовувати з урахуванням вимог законодавства Євросоюзу. Однак в Україні основним нормативним актом у сфері земельного законодавства є Земельний кодекс, а у праві Європейського Союзу окремого розділу для земельного законодавства не існує, оскільки відносини у цій сфері здебільшого регулюються в контексті охорони та захисту ґрунтів від забруднення та ерозії (Thematic Strategy for Soil Protection).

У зв'язку з цим першим кроком у євроінтеграційних намірах з екологізації землекористування має стати розробка і впровадження стратегії адаптації законодавства щодо використання та охорони земельних ресурсів, оскільки права відносин власності тісно переплітаються як з економічною, так і з екологічною політикою суспільних відносин. По-друге, важливим є врахування європейського бачення сутності земельної політики. Доступність землі у європейських нормативних документах розглядається як першооснова економічного і соціального розвитку суспільства, яка тісно пов'язана з проблемами багатства, влади і суспільної значущості. По-третє, землі сільськогосподарського призначення є найважливішим ресурсом, який забезпечує зайнятість населення, виробництво сільськогосподарської продукції та доходи.

Однак нині в Україні найбільша бідність відзначається саме в сільських населених пунктах, де управління землею лягає на плечі сільських громад. Країни Європейського Союзу вважають, що розподіл прав на землю справляє величезний вплив як на розуміння соціальної справедливості, так і на продуктивність використання земель. Адже неналежний розподіл землі, обезземелення селян та слабе адміністрування призводять до довготривалих конфліктів, і навпаки, успішна земельна політика щодо дотримання балансу у справедливому розподілі землі позитивно впливатиме на прагнення до збільшення її продуктивності.

На початку 2016 р. в Україні продано орендних прав на 2043 земельні ділянки сільськогосподарського призначення площею 2966,81 га на суму 55512,14 тис. грн. За кількістю проданих прав оренди на земельні ділянки сільськогосподарського призначення лідирує Сумська (364), Волинська (181), Черкаська (165) та Львівська (152) області. Проте за розміром надходжень до місцевих бюджетів від орендної плати за земельні ділянки сільськогосподарського призначення лідирує Одеська область — 9 642,79 тис. грн. та Львівська — 7 415,34 тис. грн. Найменше ж надходжень в Луганській — 247,42 тис. грн, Закарпатській — 259,98 та Запорізькій — 261,70 тис. грн. областях.

Ринок продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення державної та комунальної власності є дещо активнішим. Станом на 01.01.2016 р. було продано 3056 земельних ділянок площею 877,5 га на суму 685 980,59 тис. грн. На цьому ринку за кількістю проданих земельних ділянок несільськогосподарського призначення лідирують Львівська (298), Рівненська (273), Закарпатська (268) та Вінницька (234) області.

Проте за розміром надходжень до місцевих бюджетів першість посідає Львівська — 104 302,59 тис. грн., Вінницька — 74 762,90 тис. грн. та Харківська — 54 298,84 тис. грн. області, а найменше надходжень спостерігається в Луганській області — 397,95 тис. грн.

У 2017 році найбільшим попитом користувались земельні ділянки для будівництва та обслуговування будівель торгівлі, розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель і споруд підприємств переробної, машинобудівної та іншої промисловості, будівництва й обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд. Так, серед міст обласного значення найдорожчими є земельні ділянки в м. Києві (1124,14 грн/кв. м), м. Одесі (495,33 грн/кв. м), м. Полтаві (421,46 грн/кв. м) та м. Харкові (419,03 грн/кв. м).

Найдешевшими є земельні ділянки в м. Чернігів — 35,54 грн/кв. м. Серед міст районного значення найдорожчими є земельні ділянки в Луганській (215,01 грн/кв. м) та Донецькій (209,57 грн/кв. м) областях, а найдешевшими — в містах районного значення Рівненської області — 25,15 грн/кв. м.

Серед селищ міського типу найвищу вартість мають земельні ділянки Львівської області — 222,46 грн/кв. м, а найнижчу — земельні ділянки Чернігівської області (2,04 грн/кв. м). У селах найвищою є середня ціна земельних ділянок несільськогосподарського призначення в Дніпропетровській області (215,90 грн/кв. м), тоді як майже в 20 разів вона є нижчою в Луганській (12,25 грн/кв. м) та Рівненській (17,88 грн/кв. м) областях [5].

За даними Держгеокадастру, станом на 01.01.2018 р. нормативна грошова оцінка 1 га ріллі у середньому по Україні становила 27,5 тис. грн. Найдорожче рілля оцінене у Черкаській області — майже 34 тис. грн/га, найдешевше — у Житомирській — майже 21,2 тис. грн/га (рис. 1).

Якщо у сфері формування земельних відносин Держгеокадастром України здійснюються певні кроки, що відповідають євроінтеграційним намірам, то у напрямі продуктивного використання земель результати є доволі декларативними, попри те, що на початку третього тисячоліття на землях країни все виразніше проявляються ознаки забруднення, виснаження і деградації земель (ґрунтів).

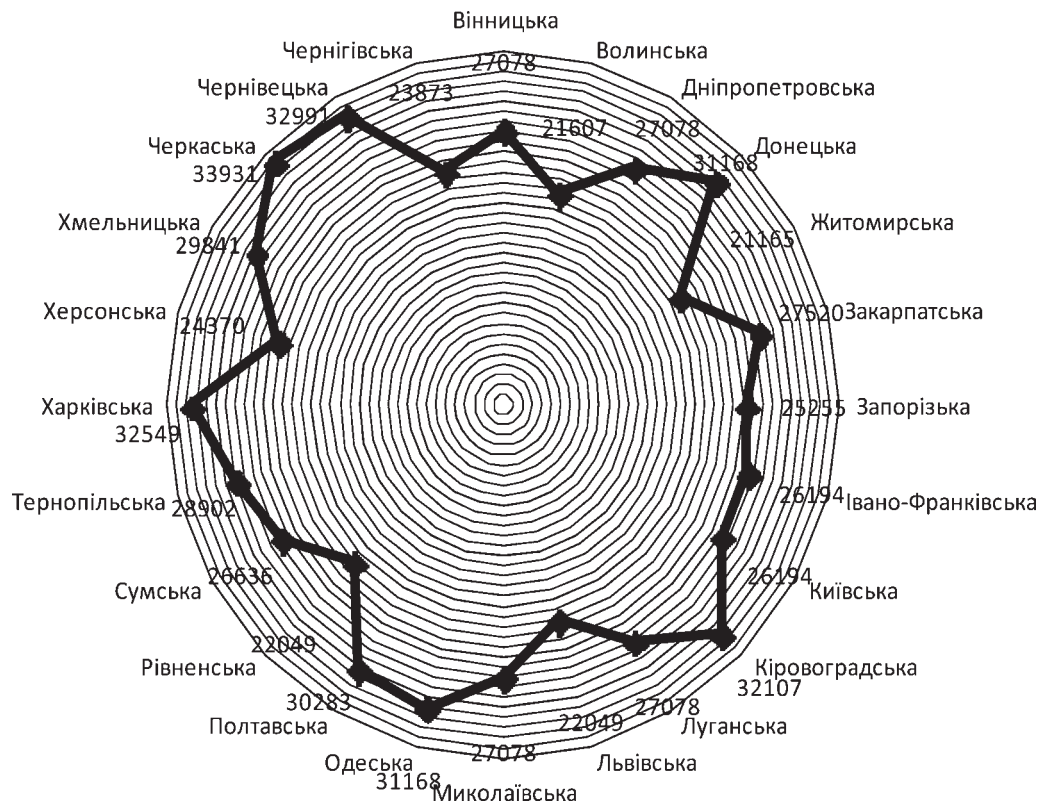

Рис. 1. Нормативна регіональна грошова оцінка ріллі станом на 01.01.2018 р., грн/га (розробка автора згідно з [6])

Протягом останніх років питання охорони земель та ґрунтів країн світу знайшли відбиття у ряді незалежних програм. Так у м. Парижі у 1994 р. була прийнята міжнародна угода — Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з опустелюванням, яка набула чинності 26.12.1996 р. До програми боротьби з опустелюванням (United Convention to Combat Desertification, 1994) приєдналися всі держави Європейського Співтовариства. В Україні характерними є ті ж причини деградації земель, перелік яких доповнюють: недосконалість техніки, перенасиченість сівозмін просапними технічними культурами, недостатня кількість органічних добрив, використання у сільськогосподарському виробництві земель, розташованих на схилах більше 7°, тощо [5].

Обмеження можливості використання природи явно проявляється не тільки на вкрай рідкісних ресурсах, які завжди були в дефіциті, а що вже й тих на раніше здавалися невичерпними: кисень, питна вода, біологічні ресурси, землі, придатні для проживання, ліси. Проблему ускладнює той факт, що більшість природних ресурсів, які людство використовує, є активними елементами навколишнього середовища, вони беруть участь в різних хімічних і фізичних кругообігах, у тому числі і в живій природі. Таким чином, подальший безмежний розвиток економіки може призвести до надмірного використання ресурсів, вилучення їх з природних кругообігів, необхідних для життя

в звичному для нас вигляді, що може привести до тотальної катастрофи для всього людства.

Висновки. Екологізація сільськогосподарського виробництва може простежуватися в двох основних напрямках: по-перше, шляхом дотримання та реалізації екологічних імперативів у процесі виробничо-господарської діяльності аграрних товаровиробників, яка зумовлює необхідність раціонального й екологічного безпечного використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів; по-друге, шляхом забезпечення виробництва екологічно чистої продукції.

Внаслідок розпаювання земель відбулась надмірна парцеляція земель сільськогосподарського призначення, що досить ускладнює процес їхнього ефективного використання, тому надзвичайно актуальною й важливою сьогодні є консолідація земель. Звідси значну роздрібненість, розмір землеволодіння і землекористування слід розглядати як недоліки, які є перешкодою для екологізації сільськогосподарського виробництва та екологічно збалансованого використання земель сільськогосподарського призначення.

Література

1. Малевич Н. Особливості формування стратегії розвитку екологічно безпечного сільськогосподарства в Україні в умовах євроінтеграційних перспектив [Електронний ресурс] /

Н. Малевич // Регіональна економіка та економіка природокористування. — Тернопіль, 2018 — Т. 2. — С. 105–111. — Режим доступу : <http://echas.eenu.edu.ua/index.php/echas/article/view/327/278>.

2. Моніторинг земельних відносин в Україні 2016–2017 : статистичний щорічник [Електронний ресурс]. — С. 17. — Режим доступу : <http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf>.

3. Кошкालда І. В. Екологізація землекористування як основна компонента сталого розвитку [Електронний ресурс] / І. В. Кошкालда // Вісник ХНАУ ім. В. В. Докучаєва. Сер. «Економічні науки». — 2015. — № 5. — С. 24. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_-2015_5_5.

4. Ракоїд О. О. Застосування індикаторів Конвенції ООН по боротьбі з опустелюванням для оцінки процесів опустелювання та деградації земель України [Електронний ресурс] / О. О. Ракоїд. — Режим доступу : <https://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-215/environmental-economics-and-the-environment-215/26029-215-339>.

5. Будзяк О. С. Екологізація землекористування в контексті євроінтеграційних процесів [Електронний ресурс] / О. С. Будзяк, В. М. Будзяк // Інвестиції: практика та досвід. — 2018. — № 11. — Режим доступу : http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2018/3.pdf.

6. Оприлюднено порівняльні ціни на землі сільськогосподарського призначення в ЄС та Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://landlord.ua/oprilyudneno-porivnyalni-tsini-na-zemli-silskogospodarskogo-priznachennya-v-yes-ta-ukrayini/>.

References

1. Malevych, N. (2018). *Osoblyvosti formuvannia stratehii rozvytku ekolohichno bezpechnoho silskoho hospodarstva v Ukraini v umovakh yevrointehratsiinykh perspektiv* [Features of forming a strategy for the

development of environmentally safe agriculture in Ukraine in the context of European integration perspectives] *Rehionalna ekonomika ta ekonomika pryrodokorystuvannia*, 2, 105–111. Retrieved from <http://echas.eenu.edu.ua/index.php/echas/article/view/327/278> (in Ukr).

2. *Monitorynh zemelnykh vidnosyn v Ukraini: Statystychnyi shchorichnyk* (2018). [Land Relations Monitoring in Ukraine]. Retrieved from <http://land.gov.ua/wp-content/uploads/2018/10/monitoring.pdf> (in Ukr).

3. Koshkalda, I. V. (2018). *Ekolohizatsiia zemlekorystuvannia yak osnovna komponenta staloho rozvytku* [Ecologization of land use as the main component of sustainable development]. *Visnyk KhNAU im. V. V. Dokuchaieva. Ser. «Ekonomichni nauky»*, 5, 24. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_-2015_5_5 (in Ukr).

4. Rakoid, O. O. (2018). *Zastosuvannia indykatoriv Konventsii OON po borotbi z opusteliuvanniam dlia otsinky protsesiv opusteliuvannia ta dehradatsii zemel Ukraini* [Application of indicators of the UN Convention to Combat Desertification to Assess the Processes of Desertification and Land degradation Ukraine]. Retrieved from <https://www.sworld.com.ua/index.php/ru/economy-215/environmental-economics-and-the-environment-215/26029-215-339> (in Ukr).

5. Budziak, O. S., Budziak, V. M. (2018). *Ekolohizatsiia zemlekorystuvannia v konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv* [Environmentalization of land use in the context of European integration processes]. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2018/3.pdf (in Ukr).

6. *Oprilyudneno porivnialni tsiny na zemli silskogospodarskoho pryznachennia v YeS ta Ukraini* (2018). [Published comparative prices for agricultural land in the EU and Ukraine]. Retrieved from <http://landlord.ua/oprilyudneno-porivnyalni-tsini-na-zemli-silskogospodarskogo-priznachennya-v-yes-ta-ukrayini/> (in Ukr).